

Avar kori helynévi nyomok a Kárpát-medencében II.

Húsz évvel ezelőtt a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában tartottam egy előadást a hazai történeti és régészeti szakirodalom jelentős része által avar korból származtatott helyneveinkről, a *Várkony*ról.¹ Előadásom szövege 2001-ben jelent meg.² Akkori végső következtetésem szerint – amit akkor igen óvatosan fogalmaztam meg – a *Várkony*-helynevek és az avarok *varchun/varchonita* neve közötti kapcsolat nagy jóindulat mellett is megkérdőjelezhető. Ennek okát akkor alapvetően három pontban foglaltam össze:

1. Közel 600 év választja el egymástól az avarok *varchonita* nevének utolsó említését a *Várkony*-helynevek legelső említésétől. Ez pedig – még a helynevek egyébként gyakorta hosszú továbbélése ellenére is – túl komoly kronológiai szakadék.
2. Nem teljesen tisztázott a két névalak egymáshoz való viszonya, s az átvételben résztvevő népek etnikai és nyelvi háttere sem. De nem bizonyítható az sem, hogy esetleg nem személynévi eredetű-e a helynév.
3. A *Várkony*-helynevek elhelyezkedésével kapcsolatban történeti-topográfiai kérdőjelek is felmerültek.³

*

Nem állítom tehát, hogy teljességgel kizárt a *Várkony*-helynevek és az avarok *varchonita* nevének szakirodalomban gyakorta emlegetett kapcsolata,⁴ de az elképzelés rendkívül ingatag lábakon áll. Ez azonban még egy további, talán még nagyobb horderejű probléma vonatkozásában is hatást gyakorolhat (amelyről annak idején idő hiányában nem ejtettem szót), s ez a kérdés nem más, mint az avarok eredetének kérdésköre. Hiszen amennyiben összeköthető lenne a *Várkony* helynév és az avarok *varchonita* neve, az implicit módon bizonyíthatná Menandrosz Protéktór és Theophylaktosz Simokattész bizánci történetírók úgynevezett „álavar” történetének bizonyos máig nehezen megmagyarázható elemeit: tudniillik az *uar* (*var*) és a *hunni* (*chunni*) népek összekapcsolódását és *varchonitaként* való

* SZTE BTK Régészeti Tanszék, felfoldi.szabolcs@antiq.u-szeged.hu

¹ *A kelet-európai steppe és a Kárpát-medence történeti kapcsolata az 5–12. században*. 1997. szeptember 29–30., MTA Szegedi Akadémiai Bizottság Székháza.

² FELFÖLDI 2001, 28–39.

³ FELFÖLDI 2001, 35.

⁴ Például BÓNA 1984, 310; SZÁDECZKY-KARDOSS 1990, 224–225; GÖCKENJAN 1993, 277; LÓRINCZY 1994; LEHOCZKY 1996; KÜRTI 2004, 13; PALÁDI-KOVÁCS 2006, 13.

megjelenését.⁵ Ugyanis amennyiben a *Várkony* a *varchonitá*ból származna, akkor már nemcsak az említett két bizánci auktor egy-egy adata utalna többé-kevésbé *hapax legomenon*ként az avarok másik nevének (esetleg önelnevezésének?) egykori létezésére, hanem Kárpát-medencei helynevek egész sora.⁶ A két adat tehát akár tetszetősen támogathatná is egymást, de, úgy vélem, itt érdemes ellenállni két rendkívül bizonytalan adat bármennyire is csábító összekapcsolásának.

Egy ilyen feltételezett kapcsolat ráadásul egyúttal arra is utalhatna, hogy e helyneveket a Kárpát-medencébe beköltöző magyarok adhatták volna azoknak a településeknek, ahol továbbélő avarok élhettek⁷ – ami persze csupán egy újabb feltételezés.

S végül mindez többszörösen közvetett módon akár arra is utalhatna, hogy a Kárpát-medencei avar uralom időszaka alatt lezajlott etnikai változások ellenére (amelyekről még mindig vajmi keveset tudunk – a „divathullámok kontra etnikumok bevándorlása” kérdéskörre nem szeretnék itt kitérni) a 6. században megjelenő *varchoniták* megélték a 9. század végét is.⁸

Ez az írásztal melletti okoskodásnak tűnő bonyolult okfejtés is csupán arra szolgált az imént, hogy rávilágítsak a rendelkezésre álló adatbázisunk kiáltó hiányosságaira, az „egyenlet” feloldhatatlanul sok ismeretlenjére, a „lukak kitöltésére” szolgáló bizonytalan hipotézisek túlsúlyára.⁹

*

Az elmúlt évek alatt ugyanakkor a *Várkony*-kérdés szempontjából sem releváns cáfolat, sem új adat vagy információ nem került elő, ezért, úgy vélem, akkori megállapításaim máig megállják a helyüket.¹⁰ Ugyanakkor az igazság kedvéért meg kell jegyezni azt is, hogy az avar kori helynevek problémáját egyáltalán nem lehet pusztán a *Várkony*-helynevek kérdéskörére szűkíteni, hiszen ez csupán önmagában nem alkalmas annak maradéktalan eldöntésére, hogy léteztek/letezhetnek-e olyan további helynevek a Kárpát-medencében, amelyek az avar korszak nyomaiként maradtak fent az Árpád-, illetve a középkorban. Ezt a kérdést tehát csak az ide vonható helynevek összességének vizsgálata segíthet eldönteni. A fő kérdés innentől kezdve tehát az, hogy valójában mely helyneveket is vonjuk be a további kutatásunkba.

⁵ Menandros Protéktór: *Exc. de Leg. Rom.* 14, Fragment 19,1⁵⁶⁻⁸² (ed. BLOCKLEY 1985, 174); Theophylaktos Simokattés: *Hist.* VII, 7, 7 (ed. DE BOOR–WIRTH 1972, 258^{11,21}), VII, 7, 8 (259^{2,6-7}), VII, 8, 8 (260^{20,23}). Vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 15, 20–21, 45; OLAJOS 1979, 15; MORAVCSIK 1983, II, 192; POHL 1988; DOBROVITS 2000, 191–196.

⁶ Lásd CSALLÁNY 1967, 51; CSALLÁNY 1968, 59–70.

⁷ Ideértve az Alföldet is, tekintettel Tiszavárkonyra (SOÓS–SZABÓ 1989, 689–690; FELFÖLDI 2001, 34, 36).

⁸ Lásd FÜLÖP 1975, 90; KISS 1979, 359.

⁹ A tisztánlátás a *Várkony*-kérdésben már csak azért is roppant nehéz, mert a *Várkony*-helynevek és a *varchoniták*/avarok összekapcsolása rendkívül mélyen gyökerezik a magyar közgondolkodásban. Ma már kevesen tudják, hogy még az egykori „írófejedelemnek”, Jókai Mórnak is volt egy *A varchoniták* címet viselő elbeszélése. Legutóbb Fried István foglalkozott Jókai népetimológiai történeti szemléletével, mely a *varchoniták*–*várkunok*–*avarok* sort tételezi fel. (A *várkun* Jókainál a magyarokat jelentette: „*ha már éppen valami magyart kívántam írni, felkerestem a régi várkunokat, Oldamurt az ő Dalmájával, valahol a Kaspi-tó mellett.*” vö. FRIED 1998, 64).

¹⁰ Ezt a cikkemre adott szakirodalmi reflexiók is alátámasztják (BÁLINT 2006, 32; HORVÁTH 2008, 62 – bár az utóbbi szerző némileg félreértelmezte a hangsúlyokat cikkemben).

Az avar korhoz, illetve az avarokhoz kapcsolható esetlegesen szóba jöhető helynevek elvben két nagy csoportra oszthatók:

1. Az első kategóriába tartozó elnevezéseket a korabeli (tehát avar kori) forrásokban fennmaradt, az avarok szállásterületére lokalizálható helynevek képezik/képezhetik. E toponimiákat (illetve hydronimiákat) további három alcsoportra lehet osztani:

- I.a.* Nagyobb földrajzi egységek: ország-, vagy tartománynevek.
- I.b.* Földrajzi képződmények: folyók, hegyek, síkságok stb. nevei.
- I.c.* Települések nevei.¹¹

I.a. Az avarokról beszámoló bizánci görög és nyugati latin nyelvű források többségében az avarok országát vagy körülírják, vagy egyszerűen az általános antik eredetű Szkítia (*Scythia*),¹² illetve *Pannonia(e)* kifejezést használják rá. Két görög nyelvű forrásunk van csupán, amelyben a közvetlenül az avarokhoz kapcsolható Ἀβαρία ('das Land der Avaren') kifejezés előfordul: Theophanes, illetve Anonymus Geographus.¹³ A frank kori forrásokban az Ἀβαρία latinos formája, az *Avaria* már gyakrabban megjelenik; néha önmagában is, de gyakrabban más területi egységekkel („provinciákkal”) együtt: „*Sclavinia, Avaria et Pannonia(e)*.”¹⁴

Ismert tény, hogy az avarok alapvetően kétféle néven tűnnek fel írott forrásainkban, a fent már említett és részletesen elemzett *varchonita* (*uar* és *hunni*) néven, illetve a jóval elterjedtebb *avar* néven.¹⁵ A két névalak egymáshoz való tényleges viszonyát (önelnevezés? – külső elnevezés? – kisebb halmaz? – nagyobb halmaz?) nem ismerjük.¹⁶ Mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy a két népnevet pontosan meddig is használták a Kárpát-medencébe a 6. század utolsó harmadában beköltözött népcsoportra.¹⁷ S bár az *Avaria* kifejezés később is feltűnik még itt-ott a nyugati forrásokban a középkor folyamán (nyilvánvalóan ekkor már toposz-ként), arról azonban semmiféle adatunk nincs, hogy a Kárpát-medencébe költöző magyarok

¹¹ Az itt felvázolt főbb kategóriákat akár tovább is finomíthatnánk egy olyan felosztással, melyben az endonimiákat (azaz azokat a toponimiákat és hydronimiákat, melyeket maguk az avarok adtak) és az exonimiákat (azaz azokat a toponimiákat és hydronimiákat, melyeket nem avarok adtak az általuk lakott térségekben) külön kezelnénk. De gyaníthatóan ennek csak sokkal jobban adatolt, adatgazdagabb területeken és periódusokban van értelme (vö. például HAKAN 2013, 73–92).

¹² SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 266.

¹³ Theophanes 357²⁴, 359¹⁶ (MORAVCSIK 1983, II, 50, vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 223.), illetve Anonymus Geographus B 227²⁸ (MORAVCSIK 1983, II, 50).

¹⁴ Ezek a 9. század első harmadának végéig a Dunántúl egyes területein berendezkedő Karoling közigazgatás laza keretétől szolgálnak (SZÖKE 2011, 2). Érdemes itt megjegyezni az *Avaria* és *Pannonia* kifejezések közötti különbségtételt, amelynek pontos geopolitikai/földrajzi hátterét nem ismerjük (lásd SZÖKE 2014, továbbá e kötetben Balogh László cikke).

¹⁵ Az avarokra egyes írott forrásokban használt *szkíta* vagy *hun* kifejezés kétségkívül archaizálásnak köszönhetően jelenik meg az említett munkákban. Tényleges nyelvi/etnikai tartalmat ezek a kifejezések már nem hordozhattak az Avar Kaganátus fennállása idején.

¹⁶ Király Péter szerint az *avar* a népcsoport „külső” neve volt, önelnevezését pedig nem ismerjük (KIRÁLY 1997, 97). A külső- és az önelnevezés tárgyköre különösen problematikus az avarok esetében az úgynevezett „álavar” kérdésnek köszönhetően, amely jóformán kibogozhatatlanná tette az avarokéén az önelnevezésének/külső elnevezésének problémáját (lásd HAUSSIG 1953; HAUSSIG 1973; DOBROVITS 2000, 191–196, további irodalommal).

¹⁷ Madaras László például a késő avar kori griffes-indás kultúra népét már nem tartja avarnak, éppen ezért következetesen a régészeti megközelítésű „griffes-indás kultúra” kifejezést használja rájuk (például MADARAS 1994, 161–166; MADARAS 2006, 315–336).

akár a 9–10. század folyamán, akár később használták volna az *Avaria* kifejezést az egykor avarok által lakott területekre.

I.b. Ami a földrajzi képződményeket, folyók, hegyek, síkságok stb. neveit illeti, a szakirodalomban többen is rámutattak már az ezekkel kapcsolatos problémákra. Az avar kori bizánci görög és nyugati latin nyelvű írott forrásokban megjelenő nagyobb Kárpát-medencei álló- és folyóvíznevek döntő része ugyanis évezredek óta öröklődött/öröklődik a területen. Így a Duna (*Ister; Hister; Danuvius*) vagy a Tisza (*Tissos*) stb. ókori nevek. Feltehetően az avarok is ezeket vették át és használták mindvégig Kárpát-medencébe beköltözésüket követően, majd később ezek kerültek át (egyáltalán nem lehetetlen, hogy akár avar közvetítéssel) az ugyancsak ide beköltöző magyarokhoz is. A Kárpát-medence kisebb folyóvízeinek neveit avar kori forrásaink azonban sajnos nem jegyezték fel, kivéve talán a legnyugatibb határszél Karoling-kori okleveles anyagaiban feltűnő kisebb folyóneveket, ezek azonban nem mutatnak a frank hydronímiától eltérő (tehát esetleg avarnak tartható) sajátosságokat. Nem ismerünk tehát az avar kori forrásokból avarnak tartható álló- vagy folyóvíznevet.¹⁸

Ami az egyéb földrajzi képződményeket illeti, ezek száma rendkívül csekély. Talán a legismertebb a valahova a Nyugat-Dunántúlra lokalizálható *marcha uugariorum* nevű hegy, mely egy 860-as oklevélből ismert.¹⁹

Kiss Lajos két további Karoling-kori hegynévről (az *Uuitinesberc*ről, illetve a *Omuntesberch*ről) feltételezi, hogy megtalálható a mai Kárpát-medence helynévi anyagában. Az egyik a Kőszegi-hegységben található *Vütöm*, a másik az *Amandhegy* lenne.²⁰ De ezek egyikének etimológiája sem veti fel az avar eredetet.

Róna-Tas András nevéhez fűződik még egy további hasonló hegynév, a *Teremhegy* vizsgálata. Ez a toponímia kiemelkedő fontosságú lehet, ugyanis Róna-Tas véleménye szerint *Teremhegy* szavunk a honfoglalás előtti írott forrásos anyagban (így például a 871-ben összeállított *Conversio Bagoaiorum et Carantanorum*) is feltűnik *Termperhc* formában, illetve egy középkori, 1332-re datált okiratban is megtalálható, *Theremheg* alakban. Ráadásul a turkológus kutató azt is igazolhatónak véli, hogy az említett név a 'kupola alakú sátor', 'csarnok' jelentésű *terem* szóból származik, ami pedig török eredetű, sőt mi több, a magyar nyelvbe nem a honfoglalást megelőzően, hanem a Kárpát-medencében került.²¹ Így joggal merülhet fel tehát „tényleges avar” (és nem német vagy szláv) eredete is.²²

¹⁸ Az Árpád-kori írott forrásokban említett kisebb folyónevek döntő része viszont magyar etimológiával magyarázható. A korai ómagyar kori folyóvíznevekről és a Kárpát-medencei hydronímia általános kérdéseiről lásd Kiss 1997, 187–197; GYÖRFFY 2010, 129–137; GYÖRFFY 2011, további kimerítő irodalommal.

¹⁹ OLAJOS 1969, 87–90; KRISTÓ 1983, 181. – Az „avarok onogurjait” említi Herényi István (HERÉNYI 2003, 25); Székely György és Vékony Gábor viszont *wangarokról/vangarokról* és (adófizető) avarokról ír a helynév kapcsán (SZÉKELY 1995, 11; VÉKONY 1997, 1153).

²⁰ KISS 1997, 196.

²¹ RÓNA-TAS 1995, 424–427. – Ezt ugyan *expressis verbis* Róna-Tas András nem írja le, de következtetéseiből két dolog világosan látszik: 1. *terem* szavunk egy avar eredetű közszó lenne (s mint ilyen, az első lehet); 2. a törökkel valóban számolnunk kell a Késő Avar Kaganátus nyelvei között.

²² Ha Róna-Tas Andrásnak igaza van, akkor valóban egyedülálló jelenséggel lenne dolgunk, mivel – ahogyan Szőke Béla Miklós is megjegyezte – „a 9. századra biztosan keltezett (és nem antik eredetű), több *tucatra rügó Zala- és Rába-vidéki helynév egyike sem maradt fenn az Árpád-korig.*” (SZŐKE 2006, 512, 41. jegyzet; vö. KISS 1997, 195–196).

Szegről-végről ebbe a kategóriába sorolhatjuk a rengeteg vitát kiváltó *solitudines Avarorum* azaz az „avarok síksága/pusztasága” kifejezést is, amellyel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy egészen bizonyos, hogy nem egy konkrét földrajzi képződményre (pusztára vagy síkságra) vonatkozott. Egyébként általánosságban jellemzi a korabeli forrásainkat, hogy lényegében semmit sem tudnak (vagy legalábbis semmit sem írnak) az avarok vidékének földrajzi viszonyairól, így a földrajzi képződmények neveit sem ismerik.

Mindezt összefoglalva: nemcsak, hogy elenyészőek a földrajzi képződmények ismert avar kori esetei, de ezek közül csupán egyetleneggyel kapcsolatban merült fel annak valódi „avar eredete”, illetve továbbélése a magyarok honfoglalását követően.

I.c. De mi a helyzet a településnevekkel? A korabeli (tehát avar kori) forrásokban fennmaradt, az avarok szállásterületére lokalizálható toponímiák közül a legszámosabbnak a településnevek tarthatók, de ezek is kizárólag az avar kor legkésőbbi szakaszából és zömében a Dunántúl legnyugatabbi területeiről ismertek.²³ Ilyenek a *Spraza*, *Sauaria*, *Uuachreini*, *Uuitinesberc* stb. helynevek,²⁴ de a valószínűleg a tévesen Pozsonnyal azonosított *Brezalauspurc*, avagy a *Mosaburg* helynevek is. Ezek száma tehát viszonylag nagy, de meg kell jegyeznünk azt is, hogy e helynevek többségét (ha nem mindegyikét) a kérdést részletesen is vizsgáló Bogyay Tamás vagy Herwig Wolfram korántsem avar, sokkal inkább német, illetve szláv eredetűnek tartja.²⁵

Ugyancsak kétségtelenül német eredetű a *Hring/Hringus* (vagy még inkább *hring/hringus*), mely az avar kagáni központ „neveként” tűnik fel a forrásokban, de több mint valószínű, hogy nem magát a kagáni székhelyet (ennek nevét tehát nem ismerjük), hanem „csupán” az azt körülölelő sáncrendszert nevezték el így a frankok.²⁶

Az egyetlen ide vonható helynév, mellyel kapcsolatban Györffy György vetette fel az esetleges avar eredetet, egy Pilgrim passauai püspök által 973-ban készített hamis oklevélben szerepel, *Oguturenensis* formában. Györffy szerint a helynév egy avar méltóságnévből, a „bolgáros” *bagatur*-ból származna.²⁷ Ez persze nem kizárt, de sajnos gyengíti az érvrendszert a tény, hogy nincs tudomásunk arról, hogy az avarok ismerték vagy használták volna a *bagatur* méltóságnévet.

Összességében tehát az említett nyugati forrásokban fennmaradt fenti avar kori dunántúli településnevek Árpád- és középkori továbbélésre vonatkozóan sem rendelkezünk megbízható adatokkal.²⁸ Ennek okain mindenképp érdemes lenne elgondolkodni.

*

²³ Bizánci forrásból és/vagy az avar korszak első feléből; netalán a Kárpát-medence egyéb területeiről (így az Alföldről) azonban sajnos nem rendelkezünk egyetlen, e kritériumoknak megfelelő helynévvel sem.

²⁴ WAGNER 1955, 189; KRISTÓ 1983, 183. – Ezek egy része kétségkívül antik eredetű (*Sauaria* < *Savaria*), de többségük eredete bizonytalan, az avarokkal való összefüggésük pedig igazolhatatlan.

²⁵ Például BOGYAY 1960, 52–70; BOGYAY 1986, 273–290; WOLFRAM 1995; WOLFRAM 1996.

²⁶ Teljességre törekvő irodalmi gyűjtéssel: CSENDES 1970, 102–107; MAKKAY 1996. – A langobardok ugyanezt a helyet *Campn*-nak nevezték (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 286, 290, 293).

²⁷ GYÖRFFY 1997, 142–143. vö. MORAVCSIK 1967, 129. – Györffy ennek révén azt is bizonyítottnak véli, hogy a kései avarok zöme a bolgár-török nyelvjárást beszélt (GYÖRFFY 1997, 144).

²⁸ Vö. SZÓKE 2006, 512, 41. jegyzet. (A Kiss Lajos által említett *Quartinaha* = *Kolon* = *Karintha* = *Kornyitó* megfeleltetés kevésbé meggyszó: KISS 1997, 195).

2. A másik helynévi csoportot az avarokat a Kárpát-medencében követő magyarság helynévi anyagában feltűnő, az avarokhoz talán valamilyen formában köthető toponimiák (esetleg hydronimiák) képezhetik/képezhetnék.²⁹ Az említett helynévi anyagban elméletileg két irányból megközelítve lehetne megtalálni az avarokhoz kapcsolható topo- és hydronimiákat:

2.a. Az első lehetőség, hogy összegyűjtjük az avarokhoz/avar korhoz köthető ismertszó- és névanyagot, majd ezek helynévi megfelelőit próbáljuk megtalálni a Kárpát-medencei helynévi anyagban.³⁰

2.b. A második lehetőség pedig az, hogy a Kárpát-medencei helynévi anyagból – jól meghatározott kritériumok alapján – megpróbáljuk azokat az eseteket kiválasztani, amelyek esetleg az avarokhoz köthetőek lehetnek.

2.a. Belső keletkezésű – tehát az avarok által feljegyzett – hosszabb (esetleg narratív) forrásunk nem maradt fenn,³¹ így sajnos ilyen szövegek nem segíthetik a munkánkat. Az idegen nyelvi környezetben (zömében görög és latin nyelvű forrásokban) megőrzött, avarokhoz, illetve az avar korhoz köthető szórványemlékek száma a Kárpát-medencei avar uralom 250 éves volta ellenére pedig meglepően csekély. Összesen 10 olyan avar (illetve avarokhoz csatlakozott) népnévről/néptörödéknévről,³² valamint 10 olyan, esetlegesen avarnak tartható személynévről,³³ illetve további összesen 8 tisztségnévről van tudomásunk, melyeket talán bevonhatunk vizsgálatunkba:³⁴

Népnévek/néptörödékek: *avar*, *varchonita*, *ógor*, *utigur*, *kutrigur/kotragér/kotzager*, *zabender* (szabír?), *tarniach*, *zal*, *anta*, *onogur/onogundur*.³⁵

²⁹ Ez esetben azonban azzal a premisszával kell dolgoznunk, mely szerint az Árpád-kori magyarságnak módja és lehetősége nyíltott átvenni az avaroktól eredeztethető helynevet (akár közvetlenül, de akár közvetítés útján is).

³⁰ Mivel a helynevek képződésének jól ismert szabályszerűségei alapján akár avar személy- és/vagy tisztségeknevekből is képződhetnek helynevek, ezért a forrásokban található – valóban az avaroktól eredeztethető – személy- és tisztségeknevet is érdemes összegyűjteni és megvizsgálni ebből a szempontból.

³¹ A szarvasi rovásírásos tűtartó rövid szövege, a nagyszentmiklósi kincs ugyancsak rövidnek tartható rovásírásos feliratai, illetve néhány további, csupán pár jeltől álló felirat képez(het)i jelenleg a teljes avar (kori) szövegkorpuszt, amely – sajnos – egyelőre nem alkalmas arra, hogy hitelt érdemlően megállapítsuk azt, hogy milyen nyelven íródtak e feliratok. Abba ne is menjünk itt bele, hogy még e feliratok nyelvének ismerete sem lenne önmagában elég ahhoz, hogy a minden bizonnyal soknemzetiségű és feltehetően soknyelvű Avar Kaganátus nyelvét/nyelveit maradéktalanul azonosítsuk (HARMATTA 1983, 85–99; RÓNA-TAS 1985, 225–248; HARMATTA 1985–1986, 45–56; VÉKONY 1987; JUHÁSZ 1992, 379–382; RÓNA-TAS 2002. stb.).

³² Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a felsorolt népek/néptörödékek, kisebb-nagyobb csoportok az Avar Kaganátus periódusában beköltöztek/beköltözhetnek a Kárpát-medence területére.

³³ Theodor és Ábrahám kaganok/kagánok nyugati latin forrásokban ugyancsak feljegyzett nevei egyértelműen nem avar eredetűek (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 306–307). E nevek kétségtelenül már kereszténnyé lett előkelők felvett nevei és a zsidó-keresztény kultúrkörből eredeztethetőek, így az esetleg ezekhez kapcsolódó helynevek kiválasztása a későbbi keresztény periódusra korlátozható helynévi anyagból nem lehetséges.

³⁴ Sajnos egyetlen avar köznevet, igét, mellékevet stb. sem ismerünk.

³⁵ Ezekre lásd: MORAVCSIK 1983, II; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, további gazdag irodalommal.

Személynevek:³⁶ *Baján, Kandich, Targités/Tergazis/Targitios, Apsich/Apséch, Hermitzis, Solachos, Kóch, Samur, Bookolabras*³⁷ és esetleg a *Boila/Buyla*.³⁸

Tisztségnevek: *kagán, katun, jugurru, tudun, kapgan, tarchan, canizauci*³⁹ és esetleg a *zoapan* (zsupán?).⁴⁰

Az összesen 28, feltehetően az avarokhoz/az avar korhoz kapcsolható név (tehát nép/néptörődék, személy- és tisztségnév)⁴¹ összességében sem sok,⁴² és ebből a kevésből az Árpád-, illetve a középkori Kárpát-medencei helynévi anyagban is csupán egy-kettő megjelenése sejtethető, a szórványemlékek döntő része ugyanis helynévi formában egyáltalán nem fordul elő:

A nép/néptörődéknevek közül a *Várkony* kérdését részletesen vizsgáltam/bemutattam már. Ami a Kárpát-medencei *Avar* helyneveket illeti, az *avar* népnév esetleg csupán egyetlen helynévben fordulhat elő a mai Magyarország területén, méghozzá *Awarfewlde* formában, de az ezt bizonyító helynévi adat is viszonylag kései, hiszen 1485-ből származik (egyébként Zalaegerszeg tágabb környékén található).⁴³ Viszont a helynevet vizsgáló Rác Anita és N. Fodor János is egyetért abban, hogy az *Awarfewlde* valójában a *Várfölde* romlott alakja lehet, „...mivel a népnév helynévi előfordulását a magában álló kései adat erősen megkérdőjelezi. Emellett a népnévi értelmezés kétségességét növeli a szó homonim jelentéséhez ('lehullott száraz lomb [rétege]') kapcsolódó magyarázat lehetősége is. A TESz.-ben a fenti adat ez utóbbi lexéma első bizonytalan előfordulásaként jelenik meg”.⁴⁴

Szemben azonban a mai Magyarország területével, tőle délre, különösképp Dalmácia (azaz a mai Horvátország), illetve Bosznia területén viszonylag nagyobb számban is található olyan helyneveket, melyekről feltehetjük – persze amennyiben helyesnek tartjuk e

³⁶ *Kunimón* avar követ feltehetően gepida és nem avar volt, ezért az ő nevét nem vettem fel a listára (vö. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 22).

³⁷ Ezekre lásd MORAVCSIK 1983, II; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, további gazdag irodalommal.

³⁸ Amennyiben persze elfogadjuk a nagyszentmiklósi kincs XXI-es csészéjén látható felirat olvasatát, amelyen a *Boila/Buyla* név feltűnik (RÓNA-TAS 2002, 128–129; BÁLINT 2004, 110–112. – mindkettő további kimerítő irodalommal).

³⁹ Ezekre lásd MORAVCSIK 1983, II; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, további gazdag irodalommal.

⁴⁰ Amennyiben persze elfogadjuk a nagyszentmiklósi kincs XXI-es csészéjén látható felirat olvasatát, amelyen a *zoapan* (zsupán?) tisztségnév feltűnik (RÓNA-TAS 2002, 128–129; BÁLINT 2004, 110–112. – mindkettő további kimerítő irodalommal).

⁴¹ Lásd ERDÉLYI 2004, 169.– Habár e személy- és tisztségnevek etimológiájuk alapján az altáji nyelvek felé mutatnak (vö. GOMBOCZ 1916, 97; FUTAKY 2001, 12.), ugyanakkor jól ismert tény, hogy a személy- és méltóságnevek már az ókorban és a kora középkorban is kultúr- és vándorszavak voltak, így a fenti szavak etimológiája – már csak a rendkívül kis esetszámuk miatt is – az avarok nyelvének eldöntéséhez lényegi muníciót nem szolgáltat. Főleg úgy, hogy az eddig ismertté vált avar nyelvi maradványok mind a három altáji nyelvágban (török, mongol, mandzsu-tunguz) kimutathatóak (FUTAKY 2001, 13).

⁴² Amelyekről sok esetben nem is tudjuk megállapítani valódi „avar” mivoltukat, s azt, hogy a bizánci görög avagy a nyugati frank fül mennyit torzított eredeti formájukon.

⁴³ KRISTÓ 1983, 185. – A helynévképződés korántsem statikus voltára utal, hogy még a 20. században is keletkezett a Kárpát-medencében az avarokhoz kapcsolódó helynév! Tépe közelében a Kálló alján, az Óreg-kert mentén végighúzódó árkot a helybeliek *Avar-árok*nak nevezték el, annak köszönhetően, hogy az árok környékén 1911-ben ásásokat folytattak a régészek, s ennek során valóban elő kerültek avar kori tárgyak, például egy 7. századi kiemelkedő fontosságú álcset (GYÖRFFY 2015, 132; ehhez lásd még KARALYOS-SZÉNÁSI 2000, 18–22).

⁴⁴ N. FODOR 2012, 182, vö. RÁCZ 2011, 17.

helynevek etimológiáját –, hogy az avarok *avar* népvénének szláv változatát, az *Obart* örizhették meg, ráadásul nemcsak a középkorig, hanem egészen napjainkig.⁴⁵

Ha mindez igaz, akkor valóban számolnunk kell továbbélő avar kori helynévi nyomokkal a Kárpát-medencétől délre, de mindez sajnos az avarság 9. századi Kárpát-medencei, s még inkább alföldi továbbélése, valamint az avar–magyar kontaktuskutatás szempontjából döntő jelentőséggel sajnos nem bír.

A *zabender*, *kozager*, *zal* vagy *anta* nép/népcsoport (esetleg törzs?) nevek egyike sem tűnik fel az Árpád- és középkori helynévi anyagban. Az *onogur* népnév helyzete viszont már jóval bonyolultabb: a 9. századi *marcha uuangariorumot* (mely viszont a 9. századnál későbbi dokumentumokból hiányzik!) egyesek az onogurok nevével kapcsolják össze (mások inkább *wangart*, *vangart* olvasnak bele), de a magyarok lakta vidékek szélén, a Kárpát-medence legnyugatibb vidékén, sőt attól még nyugatabbra is előfordulnak kisebb számban talán az *onogur* népnévvel kapcsolatba hozható helynevek.⁴⁶

Ami viszont a felgyűjtött személyneveket illeti, ezek egyike sem jelenik meg a hazai helynévi anyagban. A *Baj*, *Bajcs*, *Baja*, *Bán* helynevek *Baján* névével történő összekapcsolásának rendkívüli módszertani, kronológiai nehézségei vannak. Ezek az egyeztetési kísérletek minden alapot nélkülöznek.⁴⁷

A tisztségnevek esetében csupán egyetlen „gyanúsított” merült fel, de a helynév, amelyet korábban idevontak, a vélekedések szerint a jelentősebb tisztségek egyikével sem állítható párhuzamba, így sem a *kagáni*, sem a *jugurusi* címmel nem rokonítható, hanem a valószínűleg jóval kisebb jelentőségű *tarchannal*. Simonyi Dezső ugyanis *Tárkány*-helyneveinket összekapcsolhatónak tartotta az avar *tarchan* tisztségnévvel.⁴⁸ Igenlő véleménye azonban nem aratott osztatlan sikert. Hiszen bár az említett azonosítás nyelvi szempontból akár könnyedén magyarázható is lenne – etimológiai akadálya nincs –, turkológusaink többsége – élükön Ligeti Lajossal – történeti szempontból nem tartják valószínűnek e kapcsolatot.⁴⁹ Ligeti és nyomában a kutatók többsége a *Tárkány*-helyneveket sokkal inkább a honfoglaló magyarság *Tarján* törzsének nevéhez kapcsolja.⁵⁰

⁴⁵ A kérdést vizsgáló Jovan Kovačević nemcsak felgyűjtötte az *Obar* (azaz 'avar') lexémát tartalmazó helyneveket, de elemezte a szórványként a múzeumokba került boszniai és dalmáciai avar leleteket is, sőt mindezeket össze is vetette az egykori antik úthálózattal, amelynek nyomán kiderült, hogy a helynevek és a leletanyag előkerülése követi az említett úthálózat vonalvezetését. Ebből viszont Kovačević vélekedése szerint az következik, hogy az avarok módszeresen szállták meg a Bizánc és az Adriai-tenger felé vezető utakat (Kovačević 1966, 53–81; Kovačević cikkére Takács Miklós egyik tanulmánya hívta fel a figyelmem: Takács 1991, 516; lásd még: Király 1998, 98, 118; Olajos 2001, 105–117).

⁴⁶ Annak eldöntése, hogy ezek az „eredeti”, az avar korban a Kárpát-medencébe beköltöző onogurokra utalnak, avagy a névátvitelt követően oda költöző magyarokra, roppant nehéz (vö. Király 1997).

⁴⁷ Lásd Horváth 2008.

⁴⁸ Simonyi 1968, 438–445; Kiss 1988, II, 620; vö. korábban a *tarqan*ról: Alföldi 1932, 205–220.

⁴⁹ Ligeti 1986b, 148; Szőke 2006, 512, 41. jegyzet. – Sajnálatos módon a magyar turkológia utóbbi évtizedeinek egyik legjelentősebb eredményének tartható monumentális munka, a Róna-Tas András és Berta Árpád nevével fémjelzett *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* című munka csupán a köznevekkel, közzszavakkal foglalkozik, a tulajdonnevek (így a helynevek) vizsgálata nem képezi tárgyát (Róna-Tas-Berta 2011).

⁵⁰ Nem ért egyet ezzel Gömöri János, illetve Magyar Kálmán sem, akik az avar kohó- és kovácsközpontokat kapcsolják össze az avar *tarqanokkal*, illetve a *Tárkány*-helynevekkel (Gömöri 1977–1978, 139; Gömöri 2009, 8–9; illetve Magyar 1979, 42, 69. jegyzet; Magyar 2009, 125; Stampler 1989, 87, de vö. már korábban Heckenast et al. 1968, 163, 178. jegyzet). Talán ettől sem függetlenül a „vastermelés biztosításával” a *Várkony*-helyneveket is összefüggésbe hozták már (Heckenast 1970; vö. Nováki-Sárközy-Feld 2007, 150).

Ha a fenti lehetőségeket mérlegre tesszük, akkor összességében azt mondhatjuk, hogy a fennmaradt avar szórványemlékek néhány halvány nyomtól és lehetőségtől eltekintve – csakúgy mint az avar kori forrásokban feljegyzett helynevek döntő többsége – semmilyen módon nem hagytak nyomot a Kárpát-medence későbbi helynévi anyagában.

2.b. Vajon a Kárpát-medence gazdag Árpád- és középkori helynévi anyagából ki tudunk-e az avar kori forrásokból ismert helynevek, vagy egyéb szórványemlékek „biztosítókötele” nélkül választani egyéb olyan helyneveket, amelyek az avarokhoz, avagy az avar korhoz kapcsolódnak?

Ehhez főntebb „jól meghatározott kritériumok” szükséges segítségét említettem. A helyzet azonban az, hogy ilyen „jól meghatározott kritériumokkal” egyáltalán nem rendelkezünk. Ennek pedig a legfontosabb oka az, hogy az avarok nyelvét egész egyszerűen nem ismerjük.⁵¹

A Kárpát-medence helynévi anyagban még manapság is több ezerre tehető azon helynevek száma, amelyekkel kapcsolatban – bár ezek eredete már a 19. századtól kezdődően érthető módon izgatta a kutatókat – a hazai és nemzetközi szakirodalomban mindmáig nem született megnyugtató magyarázat és/vagy etimológia. Mindez pedig tökéletes terepet biztosít nem csupán a szakértő magyar nyelvészek (valamint finnugristák, turkológusok, iranisták stb.), de a műkedvelő nyelvészek-történészek számára is. Vámbéry (sőt már Pray) óta pedig az utóbbiak által jegyzett közleményekben az „ismeretlen” eredetű helynevek egy része igen gyakran (és szerfelett könnyedén) válik „avar” vagy „avar kori” helynévvé. Ezen Kárpát-medencei helynevek „avarrá” válásához pedig gyakorta elegendő csupán azok török vagy mongol „párhuzamait” fellelni, miközben e szerzők többsége a helynévképzés/helynévképződés szabályszerűségeivel, kronológiájával, s a helynévkutatás alapvető módszertanával sincs tisztában.⁵²

Hosszasan lehetne sorolni azokat a helyneveket, amelyekkel kapcsolatban az elmúlt 100–150 évben felmerült már az avar eredet lehetősége. Csak, hogy néhány példát említsék: *Győr*,⁵³ *Vetvar*,⁵⁴ *Abda*, *Alattyán*,⁵⁵ *Tákó*, *Bácsa*, *Bajcs*, *Zámoly*.⁵⁶ A sort hosszú oldalakon

⁵¹ Éppen ezért mind a mai napig érvényesek Kniezsa István 80 éve leírt sorai: „Egyetlenegy helynevről sem tudjuk igazolni avar eredetét, aminek oka talán abban rejlik, hogy az avarok nyelvét tulajdonképpen nem ismerjük [...] s így nem is áll módunkban helyneveinket az avarból származtatni.” (KNEZSA 1938, 435). Az alább felsorolt szórványemlékek alapján az avarság (vagy legalábbis egy részének) török nyelvűsége tűnik a legvalószínűbbnek, de ez egyelőre hangsúlyozottan csupán egy hipotézis. Vö. RÓNA-TAS 2003, 225.

⁵² Lásd például ORTVAY 1892, 136: „A vár, fertő, hanság nyilván avar szavak, mert az első mellett maga a népnév bizonyít, a másik kettő mellett meg az, hogy e nevek nem avarsága esetére fel kellene tennünk, mit pedig nem hihetnénk, hogy e nép a Hanság és a Fertő tájain lakva, egyiknek sem adott legyen nevet” (!); de hasonlóképp: TÁLOS 1989, 174–184; MAÁR 1996, 82–91. stb. A kérdéstről általában: SÁNDOR 2011.

⁵³ *Győr* az avar eredetűnek tartott helynevek sorában rendszerint az első helyen áll, függetlenül attól, hogy máig nem nyert bizonyítást török vagy más belső-ázsiai etimológiája. Vö. SZŐKE 1953, 202–203; KÖRÖS 2001, 10.

⁵⁴ Például BELITZKY 1938, 116.

⁵⁵ FODOR 1942, 127.

⁵⁶ Ez utóbbiakat nem kisebb kutató tartotta avar eredetűnek, mint Váczy Péter (VÁCZY 1971, 55–56). Váczy ugyan kiváló történész volt, de ahogyan Szőke Béla Miklós rámutatott, ezek az azonosításai amatőr etimologizálások csupán (SZŐKE 2006, 512, 41. jegyzet).

át lehetne folytatni,⁵⁷ azonban ennek nem lenne értelme, mivel ha valóban vannak is olyan Kárpát-medencei helynevek, amelyekkel kapcsolatban nem zárható ki akár az avar eredet sem, viszont ezt jelen tudásunk alapján minden kétséget kizáróan nem tudjuk bizonyítani. Ennek pedig a legfontosabb oka valóban az – amit nem tudunk itt elégszer hangsúlyozni –, hogy nem ismerjük az Avar Kaganátus területén élő népek nyelvét, különösképp a kései avar kor nyelvi és etnikai viszonyait!

A fent említett Árpád- és középkori helynévi anyag áttekintését követően tehát csak annyi gyanítható, hogy a helynévi anyagban lehetnek olyan elemek, melyek bizonyos nyelvi kritériumok alapján az oszmán hódítás előtti időszakra korhatározható altáji nyelvekhez kapcsolhatók. Természetesen régóta ismert tény, hogy vannak altáji (leginkább török, de esetleg mongol és/vagy mandzsú-tunguz) nyelvi etimológiával magyarázható korai helyneveink az Árpád-, illetve a középkori helynévi anyagban, de ezek kronológiai rendszerezésének és pláne avarokhoz kötésének szempontrendszere finoman szólva is bizonytalan. Köszönhetően annak is, hogy a honfoglalás- és Árpád-kor folyamán több olyan altáji (leginkább persze) török nyelvű csoportról van tudomásunk (például kabarok/kazárok, besenyők stb.) amelyek a Kárpát-medencébe költöztek, így az ó- és középtörök nyelvi etimológiák segítségével magyarázható nevek esetében az avarok mellett az imént felsorolt népek sem zárhatók ki az említett helynevek lehetséges forrásai közül. Ahogy Róna-Tas András is megfogalmazta egyik cikkében: „Egyre több adat mutat arra, hogy a magyarság a Kárpát-medencében még törökül beszélőket is talált. [...] Ezt a török hatást el kell különíteni a magyarsághoz csatlakozott és azzal együtt a Kárpát-medencébe vándorolt törökség hatásától.” Ez az elkülönítés azonban jelenleg roppant nehéz.

A helyzetet ráadásul az is bonyolítja, hogy amennyiben minden kétséget kizáróan bizonyítani lehetne, hogy egy vagy akár több helynév az avarokhoz kapcsolható, akkor sem igazolható maradéktalanul, hogy az adott helynév magyar csoportok avar csoportokkal történt érintkezése (együttélése?) révén került volna át az Árpád-kori helynévi anyagba, s így módon a magyar nyelvbe, hiszen közvetítő nyelvek és népek akár egész sorával is számolni kell. Leginkább persze szláv nyelvű csoportokkal. De az avarok esetleges elszlávosodását sem szabad teljesen figyelmen kívül hagynunk.⁵⁸ A szakirodalomban van olyan vélemény is,

⁵⁷ Ilyenek Belitzky János Kárpát-medencei helynevek mandzsú-tunguz (evenki) nyelvi adatokkal történő összevetései is, amelyek jó szándékú, de már-már Vámbéryt idéző naiv etimologizálási kísérletek, helyenként kifejezetten „meredek”, semmilyen egyéb forrással alá nem támasztható megállapításokkal, például „nyilvánvaló, hogy az Ilmár az onnét útrakelt 20 000 harcos egyik előkelő nemzetsége volt.” (BELITZKY 1989, 31). Így az általa idevont Moson, Lébény, Levél, Bajcs, Galánta, Arak, Szegle, Gyalap, Tályok, Hany, Hanság, Und, Bácsa, Szicsa, Mácsa/Mácsé, Bele/Beled/Beleg, Mohács, Szatmár, Urukang, Iván (!), Hecse, Ang, Botka, Buga/Bogács/Bogát, Bot, Bodon/Bodony, Babót, Tét, Táp, Gyánt, Gúg, Borba, Hecse, Ilmár, Kát, Sukuró, Gulla, Hal, Teke, Asszonyfa, Asszonyfalva (Belitzky nem vesz tudomást az asszony igazolt iráni nyelvi etimológiájáról sem.), Bene, Aszár, Tézsla, Csécsény, Csomor, Csemény, Szécsény, Csács, Szák, Cák, Ete, Tés, Nyeszkenye, Tarcs, Szolagyóór, Győr, Komárom, Ketel, Eke, Gellér, Gyalla, Izsa/Izsáp, Mocs/Mocsa/Mocsola, Modor, Haláp, Berencse, Uny (de említ Szirák = Cirák, Tumbocka, Pentuca, Buga női neveket és Gug, Ilmár és Hilmed nemzetségneveket is), hely-, illetve személynveket bizonyíték híján nem tudjuk az avarokhoz kötni, ezért ezeket ki kell vennünk a lehetséges „gyanúsítottak” köréből (vö. BELITZKY 1989, 20–41).

⁵⁸ Vö. KRISTÓ 2003, 132–133. – „Számos látszólag „rendhagyó” jelenséget török és szláv jövevényszavaink köréből csak akkor tudunk megmagyarázni, ha egy török-szláv kétnyelvűséget feltételezünk természetesen úgy, hogy „egynyelvű” szlávok nagy számban voltak, de egynyelvű törökök aligha.” Ugyanakkor ahogy Cs. Sós Ágnes rámutatott, a szlávok elavarasodásával is számolnunk kell (Cs. Sós 1973, 80). De lásd még hasonlóképp: KÖLTŐ 1996, 187.

mely szerint éppenséggel ez utóbbi tényezővel magyarázható a Kárpát-medencei helynévi anyagban az avarsághoz kapcsolható helynevek hiánya (s egyúttal a szláv eredetű helynevek markáns megjelenése).⁵⁹

A képletet még tovább bonyolíthatja Futaky István azon elképzelése, mely szerint az avar birodalom nyelvei közé a mandzsu-tunguzt is fel kell vennünk.⁶⁰ Tehát nem csupán a törökökkel, hanem egy másik altáji típusú nyelvvel is számolnunk kell az avarok esetében. Ennek bizonyítékeként ő két Kárpát-medencei helynév, a *Berény* és a *Horó* új mandzsu-tunguz etimológiáját is felhossa.⁶¹ Ezek pedig nem csupán azt bizonyíthatják, hogy igenis vannak helynévi nyomai az avarságnak a Kárpát-medence Árpád- és középkori helynévi anyagában, de azt is, hogy e két helynév az avarság nyelvét illetően információként használható fel, sőt, közvetve az avar–magyar együttélésre (és nyelvi kölcsönzésre) is bizonyítékkal szolgálhatnak. Meggyőződésem ugyanakkor, hogy nem tűnök hiperkritikusnak, ha felteszem, hogy mindössze e két helynévtől – még ha Futakynak igaza is van az etimológiájukat illetően is – nem várhatjuk el, hogy ennyi kérdésre (az avarság nyelve, az avar eredetű helynevek középkori túlélése, illetve az avarság és magyarság közötti közvetlen kölcsönzés lehetősége stb.) szolgáljon magyarázattal.

*

Ezzel egyúttal meg is érkeztünk az egész problémakör legfontosabb elvi kérdéséig. Vajon egy-két, de akár három-négy helynév bírhat-e bizonyító erővel az itt felvetett fajsúlyos kérdésekre (az avarok nyelve, az avar–magyar kontaktus jellege stb.) vonatkozóan?

Érdeemes talán tudománytörténeti kontextusba helyezni a választ. Györffy György több nagy korszakos tanulmánya, illetve sajnos torzóban maradt könyvsorozata, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* az Árpád- és középkori helynévi anyagot egy komplex történeti elemzés/következtetési rendszer meghatározó részének tekinti és így is kezeli azt, számos történeti konstrukciót építve rá.⁶² A történeti helynévkutatás a Györffy nevével fémjelzett budapesti műhely mellett az 1970-es években Kristó Gyulának és tudós kollégáinak (Makk Ferencnek és Szegfű Lászlónak) köszönhetően Szegeden is újabb lendületet kapott,⁶³ de meg lehet említeni Kiss Lajos szinte teljes munkásságát is ebben a kérdésben (különösen az 1988-as kétkötetes munkáját).⁶⁴ Az évtizedek során a hangsúlyok azonban mindinkább eltolódtak a fenti kérdésben, a korábbi pozitivistá szemléletet – csakúgy, mint annyi másban – a Kárpát-medencei történeti helynévanyaggal kapcsolatban mára egy jóval szkeptikusabb – és talán realistább – álláspont váltotta fel, mely felhívja a figyelmet a helynevek komplex nyelvi, történeti rekonstrukciók létrehozásában betöltött szerepének fenntarthatatlanságára, s egy visszafogottabb értelmezési mezőt javasolt. Ebben a vonatkozásban számos komoly eredménnyel járt a Hoffmann István által irányított debreceni helynévtörténettel foglalkozó

⁵⁹ REUTER 1961, 262; BENKÓ 1996; de vö. már korábban: BARTUCZ 1936, 41. – Avarok és szlávok feltételezett együttélésére lásd: PAP 2012, 120.

⁶⁰ FUTAKY 2001, 13; vö. még korábban BELITZKY 1989, 20–41.

⁶¹ FUTAKY 2001, 11. – Futaky művének erőteljes kritikáját lásd: KARA 2002, 491–496; RÓNA-TAS 2003, 219–225.

⁶² GYÖRFFY 1958; GYÖRFFY 1959; GYÖRFFY 1990; GYÖRFFY 1987–1998.

⁶³ KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973; KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1974; KRISTÓ 1976, 3–99; KRISTÓ 1983, 177–190; KRISTÓ 1988, 273–281.

⁶⁴ KISS 1988.

nyelvészeti műhely, mely PhD dolgozatok, cikkek és monográfiák egész sora révén helyezte új alapokra a hazai helynévtörténeti kutatásokat az 1990-es évek végétől, 2000-es évek elejétől kezdődően.⁶⁵

Visszatérve azonban vizsgált kérdésünkre: meggyőződésem, hogy nekünk is óvakodnunk kell a helynévi anyag túlértékelésétől! Kutatásaim alapján az avarok esetleges Kárpát-medencei helynévi nyomaira sem komolyabb történeti, sem pedig nyelvi rekonstrukciót nem érdemes alapozni.

Ráadásul még csak ott sem tartunk, hogy biztos, igazolt példákra építhetnénk. A helynévi anyagból ugyanis, – mint ahogyan azt fentebb láttuk – sajnos nem tudjuk minden kétséget kizáróan kiválasztani azokat a helyneveket, amelyek akár az avarság, akár az avar–magyar kapcsolatok nyomát őriznék. Persze ennek ellenére nem kizárt, hogy léteznek ilyenek. Azok a korábbi elképzelések – legalábbis véleményem szerint – ma már egyértelműen cáfolhatók, amelyek akár a helynevek révén (is) azonosíthatónak vélték akár az avarok nyelvét, s bizonyíthatónak akár az avarok 9. századi továbbélését, avagy *horribile dictu*, a kettős honfoglalás elméletét.⁶⁶

S itt talán érdemes egy kis kitérőt tenni. Ugyanis az avar kori helynevek tárgyalásánál nem mehetünk el a kettős honfoglalás elmélete mellett sem. Nem tehetünk úgy, mintha ez a kérdés nem merülne fel az avar/avar kori helynevek kapcsán, hiszen a kettős honfoglalás elméletének egyik „bástyája” éppenséggel a helynevekre épült. László Gyula és nyomában mások szerint az „avar eredetű” helynevek hiánya és a „magyar eredetű” helynevek sűrű hálózata az egykor avarokkal benépesített területen (tehát azokon a vidékeken, ahol számos avar temetőt és településrészletet tártak fel az elmúlt 150 évben) azt bizonyítaná, hogy ott valójában nem avarok, hanem magyarul beszélő csoportok éltek, s így nem meglepő, hogy a helynévi anyagban sem találjuk az avarok nyomait.⁶⁷

Számos történeti és régészeti bizonyíték mellett ennek azonban a helynévtörténeti adatok ellentmondani látszanak: így ha a Kárpát-medence egykori avarsága vagy annak tekintélyes része magyar nyelvű lett volna, akkor mindennek a jól kronologizálható magyar helynévi anyagban tipológiai nyomokat kellett volna hagynia. Minden olyan törekvés, amely nagyszámú „ismeretlen eredetű” helynevünket egyetlen nyelvhez kötné, pedig ugyancsak félreviszi a kutatást. S ráadásul – Benkő Loránd szerint – a magyar helynévanyag megnyugtatóan etimologizálható szubsztrátumának igen erős szláv dominanciája van, ami a kettős honfoglalás elméletébe ugyancsak nehezen illeszthető jelenség lenne.⁶⁸

Vannak természetesen olyan történeti periódusok (így például az Árpád- vagy az Anjoukor, de más korszakok is) amelyekkel kapcsolatban a Kárpát-medencei helynévi anyagot kiemelkedően fontos, releváns forráscsoportnak tekinthetjük, de konkrétan az általunk vizsgált kérdéskörben, azaz az Avar Kaganátussal kapcsolatos történeti rekonstrukciókban,

⁶⁵ HOFFMANN 2003; HOFFMANN 2005; TÓTH 2008; GYÖRFFY 2011; BÉNYEI 2012.

⁶⁶ Balogh László 1985-ös cikkében például kifejezetten a *Várkony*-helynevek fennmaradását tartja bizonyító erejűnek László Gyula kettős honfoglalás elméletének igazolására (BALOGH 1985). De lásd még: KABA 1994, 359; vö. ugyanígy: MAKKAY 2008, 223–224.

⁶⁷ LÁSZLÓ 1977; LÁSZLÓ 1978; vö. KRISTÓ 1983, 177–190; RÓNA-TAS 1996, 307–308.

⁶⁸ BENKŐ 1996, 961.

avagy az avarság továbbélésével kapcsolatban – úgy vélem – le kell számolnunk azzal a megközelítéssel, mely a helyneveknek döntő szerepet szán!⁶⁹

*

Mindezek után meg kell állapítanunk, hogy vizsgálataink során nem csupán a *Várkony*-helyneveink avar kori eredete kérdőjeleződött meg, de lényegében egy-két kivételtől eltekintve egyetlen további ezzel gyanúsítható helynév sem maradt fenn a rostán. Nem lehetetlen persze, hogy mégis vannak olyan helynevek, amelyek ide sorolhatóak, de a rendelkezésre álló adataink kis száma és megbízhatatlansága miatt képtelenség döntő módon állást foglalni ezekkel kapcsolatban. Mindez persze még nem feltétlenül bizonyítja azt, hogy ne lehetnének az Árpád-, illetve középkori helynévi anyagban olyan helynevek, amelyek kapcsolatba hozhatók az avarok Kárpát-medencei több száz éves jelenlétével, de ezek detektálása ma komoly akadályokba ütközik. Mindebből pedig az alábbi végkövetkeztetés adódik:

Jelen tudásunk szerint a Kárpát-medencét hosszú évszázadokig uraló avarság ittlétéhez lényegében nem, vagy csak egészen kivételes esetben kapcsolhatunk helyneveket. Ennek okai igen sokrétűek lehetnek: fakadhatnak a források hiányából, illetve a kora középkori általános helynévadási szokásokon kívüli további tényezőkből.

Egy dolgot azonban hangsúlyoznunk kell: az itt leírtakból a legkevésbé sem következik az, hogy avar csoportok ne érhettek volna meg a magyar honfoglalást. A helynevek hiánya ugyanis sem pro, sem pedig kontra nem bizonyító erejű. Tehát az avarokhoz kapcsolható helynevek hiánya, vagy esetleg általunk egyelőre nem megoldható biztos felismerése az Árpád- és középkori helynévi anyagban, valamint a két nép, az avarok és a magyarok Kárpát-medencei interakciójának megléte között nincs közvetlen összefüggés.

Viszont így a helynévi adatok értékének időszerű és reális felmérése nyomán, illetve az ide vonható történeti forrásaink kis száma és problematikussága okán megállapíthatjuk, hogy az avar továbbélés és különösen az alföldi avar továbbélés kérdéseinek tisztázása, valamint az avarság és a honfoglaló magyarság kapcsolatrendszerének feltárása ezért minden kétséget kizáróan a régészettudományra vár!

⁶⁹ Vö. MADARAS 2013, 9. – A helynevek imént említett bizonyítékként való felhasználásának korlátozottságát támaszthatja alá az a tény is, hogy jóformán semmit sem tudunk máskülönben az avar törzsekről, nemzetségekről, különféle társadalmi csoportokról, szemben például a Türk Birodalommal (Menandros ed. BLOCKLEY 1985, 172–173; DOBROVITS 2004; DOBROVITS 2004a), avagy az Arany Hordával (VÁSÁRY 1986, 178–185, 209–210). Keveset tudunk továbbá a különböző feladatkörökről (például határőrök stb.), és még mindig viszonylag kevés ismeretünk van az avar településhálózatról is. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a kagáni székhely meghatározása is komoly nehézségekbe ütközik a mai napig.) Egyelőre semmi bizonyíték sincs arra az elképzelésre sem, miszerint a Kései Avar Kaganátus az égtájak alapján lett volna felosztva: ezen elképzelés szerint a központi rész ura lett volna a kagán, nyugati rész ura a tudun, a keleti a jugurru, a déli a tarkán (vö. BÓNA 1987, 333–334; POHL 2002, 300). Pedig ezek a tényezők – mint azt más, sokkal jobb forrásadottságokkal rendelkező nomád és nem nomád kora középkori nép esetében világosan igazolni tudjuk – a korabeli helynévadási szokások szempontjából meghatározó jelentőségűek voltak. Ezekről viszont mi az avarok vonatkozásában jelenleg mi mit sem tudunk. Ahogy arra Bálint Csanád is felhívta a figyelmet: „*A steppei eredetű népek után általában kevés helynév maradt fenn. (E körülmény a társadalmi szerkezetükkel és gazdaságukkal kapcsolatban nagy horderejű általános következtetésekhez vezethet el, de az értékelése nem ide tartozik.) Az említett hiány különösen a Kárpát-medence fölött 250 éven át uralkodó avarok vonatkozásában szembeötlő.*” (BÁLINT 2006, 32).

IRODALOM

- ALFÖLDI 1932 = Alföldi A.: A tarqan méltóságnév eredete. *Magyar Nyelv* 28 (1932), 205–220.
- BÁLINT 2004 = Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs*. [VAH 16.a.] Budapest 2004.
- BÁLINT 2006 = Bálint Cs.: Az ethnosz a kora középkorban. *Századok* 140 (2006), 1–70.
- BALOGH 1985 = Balogh L.: Várkony településneveink eredete és az avarok. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 20/2 (1985), 53–61.
- BARTUCZ 1936 = Bartucz L.: Rasz és nyelv. *Nyelvtudományi Közlemények* 50 (1936), 30–42.
- BELITZKY 1938 = Belitzky J.: *Sopron vármegye története I*. Budapest 1938.
- BELITZKY 1978 = Belitzky J.: Észrevételek és feltételezések a palócföld koraközépkori településföldrajzához és történetéhez. *NMMÉ* 24 (1978), 73–114.
- BELITZKY 1989 = Belitzky J.: Az 567–568. évi avar honfoglalók hely-, személy- és egyéb — név hagyományának kérdése. In: *Nógrádi Történeti Évkönyv 1989 Belitzky János emlékének tiszteletére*. Szerk.: Bagyinszky I.–Szvircsek F. [A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvének 1989/XV-ös különszáma.] Salgótarján 1989, 19–41.
- BENKŐ 1996 = Benkő L.: Nyelvünk vallomása a honfoglaló magyarságról. *Magyar Tudomány* 103/8 (1996), 958–964.
- BÉNYEI 2012 = Béneyi Á.: *Helynévképzés a magyarban*. [A Magyar Névarchívum Kiadványai 26.] Debrecen 2012.
- BOGYAY 1960 = Bogyay, T. von: Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung. *Südost-Forschungen* 19 (1960), 52–70.
- BOGYAY 1986 = Bogyay, T. von: Die Salzburger Mission in Pannonien aus der Sicht der Archäologie und der Namenkunde. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 126 (1986), 273–290.
- BÓNA 1984 = Bóna I.: A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely Gy. Szerk.: Bartha A. [Magyarország története tíz kötetben I/1.] Budapest 1984, 265–373.
- CLAUSON 1972 = Clauson, G.: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford 1972.
- CSALLÁNY 1967 = Csallány D.: Az avar törzs szervezete. *JAMÉ* 8–9:1965–1966 (1967), 35–56.
- CSALLÁNY 1968 = Csallány, D.: Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn. *Študijné Zvesti Arhologického Ustavu Slovenskej Akademie Vied* 16 (1968), 59–70.
- CSALOG 1963 = Csalog Zs.: Régészeti kutatómunka Szolnok megyében. *Jászkunság* 9/2 (1963), 69–77.
- CSÁNYI 2009 = Csányi M.: Régészet. In: *Tiszavárkony község településrendezési terve. Örökségvédelmi hatástanulmány*. Gyula 2009, 9–21.
- CSENDES 1970 = Csendes, P.: Zu den Awarenkriegen unter Karl dem Grossen. *Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien* 41 (1970), 93–107.

- DOBROVITS 2000 = Dobrovits M.: „Avarnak nevezték magukat” – Theophylaktosz álavarjainak kérdéséhez. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: Bende L.–Lőrinczy G. –Szalontai Cs. Szeged 2000, 191–196.
- DOBROVITS 2004 = Dobrovits M.: A nyugati türkök tíz törzsének kialakulása. *Antik Tanulmányok* 48 (2004), 101–109.
- DOBROVITS 2004a = Dobrovits M.: Hatalom és törzsi rendszer a második türk kaganátusban. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 9/3 (2004), 53–66.
- ERDÉLYI 2004 = Erdélyi I.: Keleti lovasnépek a Kárpát-medencében. *Tisicum* 14 (2004), 167–171.
- FELFÖLDI 2001 = Felföldi Sz.: Avar kori helynévi nyomok a Kárpát-medencében (Várkony). In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk.: Márton Alfréd. [MÖK 14.] Budapest 2001, 28–39.
- FODOR 1942 = Fodor F.: *A Jászság életrajza*. Budapest 1942.
- N. FODOR 2012 = N. Fodor G.: Megjegyzések népnévi eredetű tulajdonneveinkről. *Névtani Értesítő* 34 (2012), 179–191.
- FRIED 1998 = Fried I.: Az ősz(?)magyar eposz felé (Jókai Mór és az „avarok”). In: *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu születésnapjára*. Szerk.: Makk F.–Tar I.–Wojtilla Gy. Szeged 1998, 63–67.
- FUTAKY 2001 = Futaky I.: *Nyelvtörténeti vizsgálatok a Kárpát-medencei avar–magyar kapcsolatok kérdéséhez. Mongol és mandzsu-tunguz elemek nyelvünkben*. Budapest 2001.
- FÜLÖP 1978 = Fülöp, Gy.: La survivance des Avars au IXe siècle. *Alba Regia* 16 (1978), 87–97.
- GOLDEN 1992 = Golden, P. B.: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden 1992.
- GOMBOCZ 1916 = Gombocz Z.: A pannóniai avarok nyelvéről. *Magyar Nyelv* 12 (1916), 97–102.
- GÖCKENJAN 1993 = Göckenjan, H.: Die Landnahme der Awaren aus historischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters, Teil I*. Hrsg.: Müller-Wille, M.–Schneider, R. Sigmaringen 1993, 275–302.
- GÖMÖRI 1977–1978 = Gömöri J.: Jelentés a nyugat-magyarországi vasvidék Győr-Sopron megyei lelőhelyeinek kutatásáról I. *Arrabona* 19–20 (1977–1978), 109–158.
- GÖMÖRI 2009 = Gömöri J.: Égi és földi kovács. In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Nagy Z.–Szulovszky J. [Anyagi kultúrák a Kárpát-medencében 3.] Szombathely 2009, 7–15.
- GYÖRFFY 1958 = Györffy Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. *Századok* 92 (1958), 12–87, 565–615.
- GYÖRFFY 1959 = Györffy Gy.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest 1959.
- GYÖRFFY 1990 = Györffy Gy.: *A magyarság keleti elemei*. Budapest 1990.
- GYÖRFFY 1997 = Györffy Gy.: Az avarok nyelve. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk.: Kovács L.–Veszprémy L. [A Honfoglalásról Sok Szemmel 3.] Budapest 1997, 141–144.
- GYÖRFFY 1987–1998 = Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest 1987–1998.

- GYÖRFFY 2010 = Györffy E.: A folyóvíznevek kronológiai és területi állandósága. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5 (2010), 127–139.
- GYÖRFFY 2011 = Györffy E.: *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. [A Magyar Névarchívum Kiadványai 20.] Debrecen 2011.
- GYÖRFFY 2015 = Györffy E.: Tépe helynevei. *Magyar Nyelvjárások* 53 (2015), 131–210.
- HAKAN 2013 = Hakan, A.: Tocharian ethnotoponyms and ethnohydronyms in Xinjiang. *Dil Araştırmaları* 13 (2013), 73–92.
- HARMATTA 1983 = Harmatta J.: Az avarok nyelvének kérdéséhez. *Antik Tanulmányok* 30 (1983), 85–99;
- HARMATTA 1985–1986 = Harmatta J.: A Budapesti Történeti Múzeum avar rovásírásos feliratai. *Antik Tanulmányok* 32 (1985–1986), 46–56
- HARMATTA 1990 = Harmatta J.: A magyarság őstörténete. *Magyar Tudomány* 97 – Új folyam 35 (1990), 256–258.
- HARMATTA 1992 = Harmatta J.: Az onogur vándorlás. *Magyar Nyelv* 88 (1992), 257–272.
- HAUSSIG 1953 = Haussig, H. W.: Theophylaktus Exkurs über die skytischen Völker. *Byzantion* 23 (1953), 274–462.
- HAUSSIG 1973 = Haussig, H. W.: Zur Lösung der Awarfrage. *Byzantinoslavica* 34 (1973), 173–192.
- HECKENAST 1970 = Heckenast G.: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 53.] Budapest 1970.
- HECKENAST et al. 1968 = Heckenast G.–Nováki Gy.–Vastagh G.–Zolta E.: *A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. A honfoglalástól a XIII. század közepéig*. Budapest 1968.
- HERÉNYI 2003 = Herényi I.: Nyugat-Magyarország a honfoglalás korában. In: *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szerk.: Mayer L.–Tilcsik Gy. Szombathely 2003, 21–26.
- HOFFMANN 2003 = Hoffmann I.: *Magyar helynévkutatás 1958–2003*. [A Magyar Névarchívum Kiadványai 7.] Debrecen 2003.
- HOFFMANN 2005 = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Szerk.: Hoffmann I. [A Magyar Névarchívum Kiadványai 10.] Debrecen 2005.
- HORVÁTH 2008 = Horváth L.: A Baján, Bán avar kori eredetű személy-, méltóság- és településnevekről. *Eleink* 7 (2008), 57–69.
- JANKOVICH 1983 = *Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében*. Bev., jegyzetekkel ellátta és közléteszi: Jankovich B. D. [Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 11.] Békéscsaba 1983.
- JUHÁSZ 1992 = Juhász, I.: A new Avar Period runic inscription from Szarvas. In: *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I. Reports on the Gyomaendrőd Project*. Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1992, 379–382.
- KABA 1994 = Kaba Á.: Az őskronika és Anonymus koratörténete. *Életünk* 32/3–4 (1994), 352–362.
- KARA 2002 = Futaky I.: Nyelvtörténeti vizsgálatok a Kárpát-medencei avar–magyar kapcsolatok kérdéséhez. Mongol és mandzsu-tunguz elemek nyelvünkben. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2001, 146 lap. [Recenzió.] *Magyar Nyelv* 98 (2002), 491–496.
- KARALYOS-SZÉNÁSI 2000 = Karalyos-Szénási Gy.: *Tépei krónika*. Tépe 2000.

- KIRÁLY 1997 = Király P.: A magyarok népneve a történeti forrásokban és a szomszédos népek névhasználatában. *Életünk* 35/1 (1997), 94–127.
- KISS 1979 = Kiss A.: A népvándorlás és a magyar honfoglalás kora Baranyában. In: *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Szerk.: Bándi G. Pécs 1979, 329–423.
- KISS 1988 = Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Budapest 1988.
- KISS 1997 = Kiss L.: Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk.: Kovács L.–Veszprémy L. [A Honfoglalásról Sok Szemmel 3.] Budapest 1997, 187–197.
- KNIEZSA 1938 = Kniezsa I.: Magyarország népei a XI-ik században. In: *Szent István-Emlékkönyv II*. Szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 365–172.
- KOVAČEVIĆ 1966 = Kovačević, J.: Avari na Jadranu. *Materijali Saveza Arheoloskih Drustava Jugoslavije* 3 (1966), 53–81.
- KÖLTŐ 1996 = Költő L.: Az első honfoglalók a Balaton partján. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf M.–Révész L. Miskolc 1996, 187–196.
- KÖRÖS 2001 = Körös E.: *Győr külterületi földrajzi nevei*. [Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 7.] Győr 2001.
- KRISTÓ 1976 = Kristó Gy.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *AUSZ AH* 55 (1976), 3–99.
- KRISTÓ 1983 = Kristó Gy.: Nyelv és etnikum. A „kettős honfoglalás” elméleti alapjaihoz. In: *Szegedi Bölcsészműhely '82*. Szerk.: Róna-Tas A. Szeged 1983, 177–190.
- KRISTÓ 1988 = Kristó, Gy.: Toponomastica unna ed avara in Ungheria. In: *Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo I*. [Settimane di Studi del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 35.] Spoleto 1988, 273–281.
- KRISTÓ 2003 = Kristó Gy.: *Fejezetek az Alföld középkori történetéből*. [Dél-Alföldi Évszázadok 20.] Szeged 2003.
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973 = Kristó Gy.–Makk F.–Szegefü L.: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. *AUSZ AH* 44 (1973).
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1974 = Kristó Gy.–Makk F.–Szegefü L.: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez II. *AUSZ AH* 48 (1974), 3–55.
- KÜRTI 2004 = Kürti B.: Gondolatok az avarokról és az avar továbbélésről. *Korunk* 14/7 (2004), 9–15.
- LÁSZLÓ 1977 = László Gy.: *Régészeti tanulmányok*. Budapest 1977.
- LÁSZLÓ 1978 = László Gy.: *A kettős honfoglalás*. Budapest 1978.
- LEHOCZKY 1996 = Lehoczky A.: *Hangony-Hódos völgye a honfoglalók idején és a középkorban*. Miskolc 1996.
- LIGETI 1967 = Ligeti L.: Turkológiai megjegyzések szláv jövevényszavainkhoz (bélyeg; terem; bér). *Magyar Nyelv* 63 (1967), 427–441.
- LIGETI 1986a = Ligeti L.: *A magyar nyelv török jövevényszavai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest 1986.
- LIGETI 1986b = Ligeti L.: A pannóniai avarok etnikuma és nyelve. *Magyar Nyelv* 82 (1986), 129–151.
- LÖRINCZY 1994 = Lőrinczy G.: Avarok. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Makk F.–Engel P. Budapest 1994.

- MAÁR 1996 = Maár F. G.: Az „avar” megtelepülés szaporodó kérdőjelei. *Magyar Szemle* 1996. január, 82–91.
- MADARAS 1994 = Madaras L.: A Tótipusztá-Igar kör és a griffes-indás kultúra kapcsolatai néhány VII-VIII. századi alföldi temető tükrében. *MKBKM* 1994, 161–166.
- MADARAS 2006 = Madaras L.: Griffek- indák – griffes-indás művészet (egy őcsödi temető különleges övveretei). *Arrabona* 44/1 (2006), 315–336.
- MADARAS 2013 = Madaras L.: Hunok, avarok, magyarok a Közép-Tisza vidékén I. *Zounuk* 27 (2013), 9–42.
- MAGYAR 1979 = Magyar K.: Somogyvár ispánsági és megyeközpontjáról. In: *Somogy megye múltjából*. Szerk.: Kanyar J. [Levéltári Évkönyv 10.] Kaposvár 1979, 3–50.
- MAGYAR 2009 = Magyar K.: A somogyi középkori vasművesség (kovácsművesség) emlékei I. In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Nagy Z.–Szulovszky J. [Anyagi kultúrák a Kárpát-medencében 3.] Szombathely 2009, 119–148.
- MAKKAY 1996 = Makkay J.: *Avarus, Hringus, Salanus. Tudósok költötte talányok Erik lovag 795-ös rablóhadjárataól Alpár homokjái*. Budapest 1996.
- MAKKAY 2008 = Makkay J.: *Siculica Hungarica*. Nagy Gézától László Gyuláig. *Acta Siculica* 2008, 209–240.
- MÁRTON 1994 = Márton A.: Varhun. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Főszerk: Kristó Gy. Szerk.: Makk F.–Engel P. Budapest 1994.
- MENANDROS 1985 = *The History of Menander the Guardsman*. Ed.: Blockley, R. C. Liverpool 1985.
- MORAVCSIK 1967 = Moravcsik, Gy.: Die Namenliste der bulgarischen Gesandten am Konzil vom 869/70. In: *Studia Byzantina*. Cur. Harmatta, J. Budapest 1967, 127–138.
- MORAVCSIK 1983 = Moravcsik, Gy.: *Byzantinoturcica I–II*. Berlin 1983.
- NAGY 1970 = Nagy Á.: Visonta-Nagycsapás. *Régészeti Füzetek* I. 23:1969 (1970), 56.
- NÉMETH 1930 = Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest 1930.
- NÉMETH 1991 = Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. (Második, bővített és átdolgozott kiadás; közléteszi Berta Á.) Budapest 1991.
- NOVÁKI–SÁRKÖZY–FELD 2007 = Nováki Gy.–Sárközy S.–Feld I.: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig*. [Magyarország Várainak Topográfiaja 1. – Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 5.] Budapest–Miskolc 2007.
- OLAJOS 1969 = Olajos T.: Adalék a (H)UNG(A)R(I) népnév és a késő avar kori etnikum történetéhez. *Antik Tanulmányok* 16 (1969), 87–90.
- OLAJOS 1979 = Olajos T.: Theophylaktos Simokattés és történetíró elődje, Menander Protéktor. *AUSZ AH* 66 (1979), 3–17.
- OLAJOS 1996 = Olajos T.: A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt. In: *Árpád előtt és után*. Szerk.: Kristó Gy.–Makk F. Szeged 1996, 9–20.
- OLAJOS 2001 = Olajos T.: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16.] Szeged 2001.
- ORTVAY 1892 = Ortvay T.: *Pozsony város története I*. Pozsony 1892.
- PALÁDI-KOVÁCS 2006 = Paládi-Kovács A.: *A Barkóság és népe*. Miskolc 2006.
- PAP 2012 = Pap I. K.: Koraközépkori településrészlet Kemenespálfa-Zsombékoson (Vas megye). In: *Sötét idők rejtelmei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében*

- és környékén. Szerk.: Liska A.–Szatmári I. [Tempora Obscura 3.] Békéscsaba 2012, 119–186.
- PELLIOT 1915 = Pelliot, P.: L'origine de t'ou-kiue, nom chinois des turcs. *T'oung Pao* 16 (1915), 687–689.
- PELLIOT 1920 = Pelliot, P.: Á propos des Comans. *Journal Asiatique* 15 (1920), 125–185.
- POHL 1988 = Pohl, W.: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München 1988.
- RÁCZ 2011 = Rácz A.: *Adatok a népnévvél alakult régi településnevek történetéhez.* [A Magyar Névarchívum Kiadványai 19.] Debrecen 2011.
- REUTER 1961 = Reuter C.: Pécs város neve. *JPMÉ* 1960 (1961), 255–269.
- RÓNA-TAS 1985 = Róna-Tas A.: A szarvasi tütartó felirata. *Nyelvtudományi Közlemények* 87 (1985), 225–248.
- RÓNA-TAS 1995 = Róna-Tas A.: Hogyan hívták Árpád dédunokáját? In: *Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szerk.: Koszta L. Szeged 1995, 417–430.
- RÓNA-TAS 1996 = Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép.* Budapest 1996.
- RÓNA-TAS 2002 = Róna-Tas A.: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. In: *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs.* Főszerk.: Kovács T. Szerk.: Garam É. Budapest 2004, 120–129.
- RÓNA-TAS 2003 = Róna-Tas A.: *Börtön szavunk és az avar–magyar kapcsolatok.* *Nyelvtudományi Közlemények* 100 (2003), 219–225.
- RÓNA-TAS–BERTA 2011 = Róna-Tas, A.–Berta, Á.: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I–II.* Wiesbaden 2011.
- SÁNDOR 2011 = Sándor K.: *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet.* Budapest 2011.
- SOÓS–SZABÓ 1989 = Soós I.–Szabó L.: Tiszavárkony. In: *Adatok Szolnok megye történetéből II.* Szerk.: Tóth T. Szolnok 1989, 689–703.
- Cs. SÓS 1973 = Cs. Sós, Á.: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert.* [Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 22.] München 1973.
- SELMECZI 1974 = Selmeczi L.: Szolnok megye vázlatos története a IX–XVIII. században. In: *Szolnok megye néprajzi atlasza I. 1.* Szerk.: Szabó L.–Csalog Zs. Szolnok 1974, 27–41.
- SIMONYI 1968 = Simonyi D.: Tárkány helységeink és az avarság. *Magyar Nyelv* 64 (1968), 438–445.
- STAMLER 1989 = Stampler I.: *Milyen lehetett az ősi Somogyország?* [Iskola és levéltár 31.] Kaposvár 1989.
- SZÁDECZKY–KARDOSS 1990 = Szádeczky-Kardoss, S.: The Avars. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia.* Ed. Sinor, D. Cambridge 1990, 206–228.
- SZÁDECZKY–KARDOSS 1998 = Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* [MŐK 12.] Budapest 1998.
- SZÉKELY 1995 = Székely Gy.: A honfoglalás-kori maradvány népek a Kárpát-medencében (román és német elméletek). In: *A honfoglalás és az Árpád-kor népessége.* Szerk.: Kovacsics J. Budapest 1995, 73–82.
- SZŐKE 1953 = Szőke B.: Győr. *Magyar Nyelv* 49 (1953), 202–203.

- SZÖKE 2006 = Szöke B. M.: Nagy Károly hadjárata az avarok ellen 791-ben. *Arrabona* 44/1 (2006), 497–522.
- SZÖKE 2011 = Szöke B. M.: *Pannónia a Karoling-korban*. Akadémiai doktori értekezés tézisei. Budapest 2011.
- SZÖKE 2014 = Szöke B. M.: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása*. Budapest 2014.
- TAKÁCS 1991 = Takács M.: A Kárpát-medence, az Alpok délkeleti része és a Balkán félsziget kapcsolatai a 7–9. században. A jugoszláviai kutatások újabb eredményei. [In: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak szentesi találkozásán elhangzott előadások] *MFME* 1984–1985/2 (1991), 503–529.
- TÁLOS 1989 = Táló G.: Egy avar korra utaló településhálózat nyomai a magyar helynevekben. In: *Névtudomány és művelődéstörténet. A 4. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. Szerk. Balogh L.–Ördög F. Zalaegerszeg 1989, 174–184.
- TÓTH 2008 = Tóth V.: *Településnevek változástipológiája*. [A Magyar Névéchívum Kiadványai 14.] Debrecen 2008.
- UNGVÁRY 1997 = Ungváry J.: „...qui Ungri vocantur”. *Magyar Nyelv* 93 (1997), 441–446.
- VÁCZY 1971 = Váczy P.: A város az ókor és a középkor fordulóján. In: *Győr. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk.: Dávid L.–Lengyel A.–Z. Szabó L. Győr 1971, 51–78.
- VÁSÁRY 1986 = Vásáry I.: *Az Arany Horda*. Budapest 1986.
- VÉKONY 1987 = Vékony G.: *Későnépvándorlaskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Szombathely 1987.
- VÉKONY 1997 = Vékony G.: A Kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században. *Életünk* 35 (1997), 1145–1170, 1317–1340.
- VIKÁR 1916 = Vikár B.: A pannóniai avarok nemzetisége. *Magyar Nyelv* 12 (1916), 207–210.
- WAGNER 1955 = Wagner, H.: *Urkundenbuch des Burgenlandes I*. Graz–Köln 1955.
- WOLFRAM 1995 = Wolfram, H.: Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. In: *Österreichische Geschichte 378–907*. Hrsg.: Wolfram, H. [Österreichische Geschichte 1.] Wien 1995.
- WOLFRAM 1995 = Wolfram, H.: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. [Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31.] Wien–München 1996.

Traces of toponyms from the Avar period in the Carpathian Basin II

In 2001, I wrote a paper about the *Várkony* toponyms of the Carpathian Basin in 2001. This topic has drawn my attention because it is a common place in the academic literature that the *Várkony* toponyms are the only or the most certain toponymic traces of the Avar Khaganate. However, in that paper I pointed out that there were several problems with this opinion:

1. There is a six-hundred-year gap between the last mention of the *Varchonites* (that is the other name of the Avars, or one of the groups of the Avars in the Greek sources) and the first mention of the *Várkony* toponyms.
2. We know very little about the relation of these two words (*Varchonites* – *Várkony*), and we actually know nothing about the peoples who took part in the process of word lending. We cannot verify that the *Várkony* was not a stem from a personal name as well.
3. There are some historical and topographical problems with the situation of the *Várkony* toponyms too.

Therefore, in that article I have carefully queried the relationship of these two words. As far back as 2001, I knew that the solution to the question of the *Várkony* toponyms was not able to solve all the problems of the toponyms from the Avar Period in the Carpathian Basin. I knew that we have to examine all the toponyms possibly related to the Avars or the age of the Avar Khaganate in the academic literature.

That is why in the present paper I make an attempt to collect all the problems regarding the probable toponymic material of the Avar Age.

First of all, I set up two main categories of the examined toponyms:

1. The first one contains the toponyms and hydronyms of the contemporary Greek and Latin sources considering the area of the Avar Khaganate between 567 and the 9th century AD.
2. The second one optionally contains all the possible toponyms and hydronyms of the later Latin sources regarding Hungary from the age of the Árpád Dynasty and the Middle Ages.

Afterward I collected all the potential data of the written sources and all the observations of the scholars who dealt with this difficult question.

All in all, I have made the following assumptions:

1. Apart from one or two ambiguous examples (e.g. *Teremhegy*), we are not able to find a toponym of the contemporary sources which could survive after the fall of the Avar Khaganate. At the end of the 9th century, the conquest of the Carpathian Basin by the early Hungarians made almost a *tabula rasa* in the world of the toponyms (except for the Antique names of the big rivers, etc.).
2. The sporadic words of Avar origin (names of peoples or tribes, personal names and names of the office-holders) from the Greek and Latin sources do not appear among the toponyms of the Hungarian Kingdom in the Middle Ages.
3. We know almost nothing about the language/languages of the Avar Khaganate despite of all the attempts to find toponyms of Avar origin out of the many thousand toponyms of unidentified origin of the Carpathian Basin. These attempts ended with a failure.

Even so, all these assumptions will not be able to affect the question of the survival of the Avars in the Carpathian Basin in the 9th century AD, and the possibility of connection between late Avars and early Hungarians as well.